

Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyed források kritikája I.

A 11. századi magyar állam irányítóinak, a társadalom egyházi és világi vezető osztályának egyik legsúlyosabb élménye az a három hadjárat volt, amelyet az 1040-es évek első felében III. Henrik vezetett az ország ellen. Ezeknek a háborúknak az emlékét évtizedek múltán sem borította feledés, hanem még VII. Gergely pápa is úgy hivatkozott rájuk, mint Szent Péter magyarországi főhűbérúri igényeinek egyik jogcímére.

A támadások benyomásának terhe annál nyomasztóbb volt, mert olyan vezető osztályra nehezedett, amelynek az események tanúsága szerint volt igénye a saját államiságra. Önálló és a birodalomtól független helyet akart magának a korabeli egyházi szervezetben és kereszténységben. Az 1040-es évek hagyatéka azonban gyökerében mondott ellene ennek a törekvésnek.

III. Henrik három hadjárata nemcsak a magyar államra mért katonai vereség súlyával véste be magát az utódok emlékezetébe, hanem a császár által forgatott eszmei-jogi fegyverekkel is. Vizsgáljuk meg ennek a fegyvertárnak a legfontosabb darabjait. Az egyikről az Altaichi Évkönyvekben a ménfői csata ismertetésénél rövid, de pontos tájékoztatást találunk az 1044. évnél: a magyarokat „a pápa, Szent Péter utóda, már megelőzően kiátkozta, mert királyukat, Pétert meggyalázták”. Az évkönyvíró az 1044. év eseményeinek egyetemes érvényű tanulságot tulajdonított: „A Királyok Királya a széles e földkerekségen élő többi népnek is róluk (a magyarokról) adott kegyesen példát, hogyan is kell tisztelniük előljáróikat és legfőként a királyokat, mert nincs mástól hatalom, mint az Úrtól”.

Az Annalesnek Henrik csata utáni magatartásáról szóló híre a háború ideológiájának újabb fontos összefüggésével is megismertet. Henrik ui. a ménfői győzelem után a táborban

„mezítláb és testére gyapjúholmit öltve leborult a szent kereszt életadó fája előtt és ugyanezt tette a nép is az előkelőkkel . . . az Isten ajándékaért mindnyájan megbocsájtottak mindenkinek, aki tudniillik valamit ellenük elkövetve vétkezett . . . Ezután együtt mentek tovább, Fehérvárra értek . . . és az Istenszülő Szűz templomában, ahol az előkelőknek gyűlésük volt, megtörtént a királynak (Péternek) a néppel és a népnek a királlyal való kiengesztelődése”.¹

Henrik itt előadott eljárása nem egyszerűen jámborságának az évkönyvíró általi kiemelése, hanem a hadjárat lényeges vallási nézőpontjának hangsúlyo-

¹ *Annales Altahenses Maiores*. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Recognovit E.L.B. ab *Oefele*. Hannoverae, 1891.² 36—37.

zása. Azt állapítja meg a szerző, hogy Henrik szent háborúja békebontók ellen folyt, és Isten békéjének helyreállítását szolgálta.²

Az Annales adatai amellett szólnak, hogy III. Henrik és hívei az Orseolo Péter érdekében indított hadjáratot Aba Sámuelnek és támogatóinak pontosan olyan kánoni jogcímű kiközösítésével készítették elő, mint amilyen kánon megsértésével Theotmar († 1018) vádolta krónikájában Vitéz Boleszlávot, a lengyel uralkodót, II. Henrik császár ellenében.³ A hűbérur—hűbéres, és a király—alattvaló közti viszonyt szabályozó kánonról van szó. Az Aba elleni hadjárat így egyszerre kapta a békebontók és kiközösített bűnösök ellen, az akkori társadalmi rend (a feudalizmus) jogi és szakrális alapjainak védelmében viselt, szent háború veretét.

Az évkönyv adatának az 1040-es évek gondolatvilágára vonatkozó forrásértékét, azt a körülményt, hogy a hadjáratnak ott olvasható megítélése nem az eseményeknek az annalista általi, utólagos minősítését, hanem III. Henriknek és híveinek véleményét fejezi ki, több elbeszélő forrás adatával is hitelesíthetjük.⁴ Ezek értesülései, főleg Henrik konstanzi prédikációjának híre, bizonyossá teszik, hogy az *Annales Altahenses* 1044. évi feljegyzése híven tükrözi Henrik udvarának eszmevilágát.

Ezt más, fontos érveléssel is kiegészíthetjük, és szinte kézzelfogható közelségbe juthatunk annak a vallási gondolkörnek, amely az 1040-es években a birodalomban annyira eleven volt, és amellyel a politikai ellentétek miatt a fiatal magyar állam kereszténysége összeütközésbe került.

Berno reichenauai apátnak a megnyilatkozásairól van szó. Ő, mint a „régí nemzedék” embere, István királlyal és Gizellával is bensőséges, jó viszonyban volt.⁵ Az 1040-es évekre vonatkozó megnyilatkozásai sok mintent elárulnak a magyar kereszténység önállóodásának arról a belsőleg tragikus, gyötrelmes folyamatáról, amelyet értetlenül, sőt ellenszenvvel néztek a fiatal magyar királyság István-kori, hajdani birodalmi barátai és jóakarói is.

Berno apát lelkileg is közel állt az aszketikus gondolkodású III. Henrikhez, aki nagyon kedvelte a nyilvános bűnbánati gyakorlatokat és vezeklést. Henrik számára az apát külön ilyen tárgyú *Sermot* is készített. Ennek buzdító részletei teljes összhangban vannak azokkal az adatokkal, amelyek Henrik katonai

² ERDMANN, C., *Die Entstehung des Kreuzzugsgedankens*. Stuttgart, 1935. 58.

³ GERICS J., „*Judicium Dei*” a magyar állam XI. századi külkapcsolataiban. (A Szent László-kori jogi és politikai ideológia történetéhez.) *Athleta patriae*. Tanulmányok Szent László történetéhez. Szerk. MEZEY L. Bp. 1980.

⁴ Így az 1043. évben az Aba elleni győztes hadjárat után Herimannus Augiensis krónikája szerint Henrik „a konstanzi zsinaton mindenekelőtt maga bocsájtotta meg mindenkinek minden vétkét, amelyet ellene elkövetett. Ezután kéréssel és rábeszéléssel kibétkéltette egymással az összes jelenlevő svábot a vétkek és ellenségeskedések megbocsájtásával, arra törekedvén, hogy birodalma más tartományjaiban is így történjék, és sok évszázad óta nem hallott békességet teremtve, edictummal erősítette meg” (TRILLMICH, W.—BUCHNER, R., *Fontes saeculorum noni et undecimi historiam ecclesiae Hammaburgensis necnon imperii illustrantes*. Berlin, 1961. 676.). — Ugyanezt az eseményt az *Annales Sangallenses* így örökítette meg: „Henrik ékes szavú szónokként a püspökkel az emelvényre lépett és a népet világos értelmű beszéddel buzdította a békére. Mondanivalóját végül azzal fejezte be, hogy ő megbocsájt minden ellene vétkesnek, és minden jelenlevőt kéréssel is, hatalommal is arra készített, hogy így cselekedjék. Az ottani üdvös kezdeményezést azután egész birodalmára kiterjesztette.” (Idézi WAITZ, G.—SEELIGER, G., *Deutsche Verfassungsgeschichte*. Berlin, 1896² VI. 533 l. 2. j.) — Ugyanakkor követői útján esküvel megerősített „*treuga inviolabilis*”-t hirdetett Itáliában is. (Erdmann 2. jegyz.-ben i. m. 58. 2. jegyz.)

⁵ GYÖRFFY Gy., *István király és műve*. Bp. 1977. 298—299.

és politikai tevékenységgel összekötött, nyilvános vezekléseiről és bűnbocsánat-hirdetéseiről tudósítanak.⁶ Itt Henrik bűnbocsánathirdetéseinek egyik eszmei forrásával állunk szemben.

Bernonak azonban sokkal közelebbi kapcsolatai is voltak Henrik magyarországi hadjárataival. Bernonak három olyan levelére is hivatkozhatunk, mint amelyek legalább a III. Henrikkel meghitt viszonyban levő birodalmi egyházi körök felfogását őrzik az Aba elleni háborúról. A levelek közül kettő a német királyhoz szól a győzelem után, egy pedig a még számkivetésben élő Péter királyt vigasztalja.

Az apát, István régi barátja, így ünnepelte Henrik győzelmét Aba és a magyarok felett:

„... Azt mondják, hogy Rapsaces Izaiás próféta fia volt, aki odahagyván a zsidó vallást, hitehagyott lett és az asszírokhoz szökött. Az a hamis király, Aba, az esküszegő, álnok, gyilkos és hazug, őt követve, az ördögnek, mintegy az asszírok királyának küldöttéként gyalázta meg Pétert, az Úr felkentjét, sőt Péterben magát az Urat, urának királyságára tört, gáncot vetett neki, bitorolta, rablásokat vitt véghez, gyilkosságokat követett el, sok bűnt cselekedett, megtagadta az igazságot, megsértette a törvény jogát, ártatlan nemeseket vakított meg, őlt, szörnyű zsarnokságot gyakorolt, úgy, hogy maga a föld kiált fel gonoszsága miatt. Péter király azonban Ezékiással megalázkodott, Isten Anyja és más szentek által az Úrnak ajánlotta magát (mert levelemben is erre intettem őt), és ezért meghallgatást nyert. Mert a mindenható Isten nagy irgalma szerint miattad és általad, mint Dávid miatt, megszabadította őt... Birodalmad helyzete olyan békeségre jutott, hogy valóban ahhoz az időhöz hasonlítható, amikor Krisztus született... Legfőként abból derül ki, hogy az esdve hozzád menekülő Péter királynak kitártad kegyességedet és nemcsak semmit nem toroltál meg abból, amit ellened elkövetett, hanem... segítetted mindaddig, amíg Krisztus segítségével királyságába visszaállítottad... Miként az Úr Dávid miatt könyörült meg Ezékiás királyon és Jeruzsálemen, úgy miattad és általad könyörült meg Péteren, népén és országán. Valóban tizenhét légióban az ördög hadát győzted le, aki a tízparancsot teljesítetted a Szentlélek hét ajándéka által. A két háború közt mégis annyi különbséget látunk, hogy az asszírok seregét az angyal emberi segítség nélkül irtotta ki, ezt pedig Isten úgy pusztította el, hogy népe is küzdött, avégett, hogy ahol súlyosabb a csata, ott nagyobb legyen az emberek győzelme, és hogy ahol nagyobb a tusa, ott dicsőbbnek tűnjék a diadal. Így a csata kezdetén bizakodva bátoríthatad tiédet, mondván: „Hatalmas dolgot viszünk véghez Istenben és ő semmivé teszi ellenségeinket.” (Ps 107, 14).”⁷

⁶ Az említett *Sermo* egyik helye serkenti a királyt: „Szükséges, hogy imádsággal és bűnvallomással fáljaljuk azokat a kisebb, mindennapi vétkeket, amelyeket gondolattal, szóval vagy cselekedettel szüntelenül elkövetünk, Szent Jakab apostol szerint: „Valljátok meg egymásnak vétkeiteket és imádkozzatok egymásért, hogy üdvözüljete”, és amint parancsa szerint állandóan imádkozzuk az Úrhoz: „Bocsásd meg a mi vétkezéseinket, miképpen mi is megbocsájtunk az ellenünk vétetteknek”. ERDMANN, *Bern von Reichenu und Heinrich III. Forschungen zur politischen Ideenwelt des Frühmittelalters*. Berlin, 1951. 116.

⁷ A levelet latinul kiadta STREHLKE, E., *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen*, 20 (1859) 198 s. kk. — Második levelében Berno anyai ágon Nagy Károlyig, illetve Arnulf metzi püspökig, apai ágon Nagy Ottóig vezeti vissza királya származását, magasztalja, hogy tetteivel őseit jeleníti meg, sőt Vergilius sorával dicsőíti: „Es hogy még felségesebbet ismételvek, Salamon bölcsességével és Dávid erejével tudsz irgalmazni a meghódolóknak és letörni kevélyeket. Tanúsítja ezt Csehország, az egész sláv nép, Magyarország, Burgundia és egész Itália, meg körben mindazok a népek, amelyeket vagy hozzáértő bölcsességgel vetettél alá, vagy vitézül karddal zaboláztál meg.” ERDMANN, előző jegyzetben i. m. 113.

Berno Péter királyt még mint száműzöttet bízta így:

„Ne kételkedj az Isten irgalmasságában, mivel Ő, aki nem utasítja el a szegények könyörgését sem, sokkal inkább meghallgatja szeretett Anyjának imáit érted. Isten szent Anyjának lábához borulva, szüntelenül esedezz . . . biztosan tudva, hogy ha szakadatlanul könyörögsz Hozzá, hamarosan megszabadulsz szorongatásodból. Péter nevet viselsz: erősítsd szívedet ahhoz a Sziklához, aki a Krisztus, hogy a pokol kapui ne vegyenek erőt rajtad, hanem amikor Péter, a mennyei kulcsár feltárja előtted, méltó légy egykor belépni az égi udvar kapuján.”⁸

Gyökerében értené félre bárki Berno említett megnyilatkozásait, ha bennük pusztán Henrik politikájának egyház visszhangját, vagy a királyának hiúságát legyezgető pap hízelgését látná. Sokkal többről van itt szó. Berno ui. Henrik politikai ideológiájának lényeges elemeit örökíti ránk. Levelei nem egyszerűen a király magasztalását és hozzá szóló, meg nem szívlelt intelmeket tartalmaznak. Az apát mondanivalója olyan gondolatokat fejezett ki, amelyek Henriket is befolyásolták.

Mindez amellet szól, hogy Henrik udvara az Aba elleni háborút olyan természetű hadivállalkozásnak tartotta, amelynek elmélete a 11. század harmincas éveire érlelődött meg és alkalmaztak Franciaországban. A hűbéri magánharcokat fegyverrel megfékező, békére kényszerítő háború egyházi sugalmazású tanítása volt ez. Hirdetői követelték, hogy erőhatalom zabolázza meg az egyházaknak és egyháziaknak a sanyargatóit, meg a béke minden rendű és rangú ellenségét.⁹

A német király és udvara ezt az ideológiát ugyancsak alkalmazta az Aba elleni hadjáratokra. Henrik ti. Bonizonak 1085. körüli feljegyzéséből következtetve, a pápát olyan mértékben vonta be a háború előkészítésébe, amely derekasan meghaladta a magyarokra kimondott anathémát. Erdmann bizonyítása szerint 1044-re nézve érdemel teljes hitelt Bonizonak az a hibásan II. Konrád idejére szignált adata, hogy a császár a pápától kért és kapott hadijelvények alatt hajtotta uralma alá Magyarországot.¹⁰

Az Altaichi Évkönyvek szerint a ménfői csata kimenetelét Henrik kifejezetten a maga javára szóló, olyan istenítéletnek tekintette, amely fennhatósága alá juttatta Magyarországot.¹¹

Aba 1044. évi veresége és Henrik győzelme, amelyet a birodalom rendelkezésére álló, elemzett teljes jogi és eszmei fegyverzet is támogatott, a kortársak megítélése szerint fordulatot hozott a magyar–német viszonyban. Ezt a meggyőződést, a változás történelmi jelentőségét a legtömörebben Wipo sommás mondata fejezte ki: 1024-ben, II. Konrád királlyá választása idején „még csak meg sem akart hallgatni minket az a Magyarország, amelyet III. Henrik király . . . megfékezett, és a győzelem után igen bölcs hozzáértéssel szilárdan megszerzett magának és utódainak (. . . sibi et successoribus suis stabilit . . .)”¹² Ez nyílt célzás arra, hogy III. Henrik változtatta meg a Szent

⁸ DUCH, A., *Eine verlorene Handschrift der Schriften Bernos von Reichenau in den Magdeburger Centurien*. Zeitschrift für Kirchengeschichte 53 (1934) 426.

⁹ ERDMANN, 2. jegyz.-ben i. m. 57.

¹⁰ ERDMANN, 2. jegyz.-ben i. m. 44.

¹¹ *Annales Altahenses* id. kiad. 35. és 46.

¹² *Gesta Chuonradi* c. 1. TRILLMICH—BUCHNER 4. jegyz.-ben i. m. 534—536. — GOMBOS F. A. a latin szöveg „praedicto tempore” szavait pontatlanul értelmezi 1048 körüli időre, lásd a *Catalogus fontium* . . . 2666 oldalán tett megjegyzését.

István-kori magyar — német kapcsolat jellegét, mégpedig a jövőre, az utódokra is vonatkozó hatállyal.

Ezt a jövőre is kiterjedő mozzanatot Herimannus Augiensis Péter 1045. évi hűbéri hódolásánál adja elő: Péter király Henriknek „átadta Magyarországot, miközben a magyarok előkelői neki és utódainak esküvel hűséget fogadtak (principibus Ungariorum fidelitatem illi et successoribus eius iuramento firmanribus), amely országot (Péter) végül is tőle élethossziglan való birtoklásra visszacapott”. Ugyancsak Herimannus híre szerint 1047-ben még András király is „alávetést, évi adót és odaadó szogálatot ígért a császárnak (suam . . . subiectionem, annum censum et devotam servitutem), ha megengedi, hogy a királyi hatalom (regnum) az övé legyen”.¹³

Magyarországnak ezt a császári alávetését az 1050-es évek elején IX. Leo pápa is „solita subiectio”-nak tekintette és ennek címén a „régí adók megfizetését (prisca persolvere tributa)” tanácsolta az ország urainak.¹⁴

Árpád-kori hazai forrásaink közül az ismertetett birodalmi felfogáshoz hasonlóan Szent Gellért legendái ábrázolták Aba Sámuelét. Őt magát ui. Péter ellen lázadó alattvalónak, uralmát pedig már gyökerében törvénytelennek írják le. Életrajzai az 1046-ban vértanúságot szenvedett püspököt mint Péter tántoríthatatlan hívét és a bitorló Aba szenvedélyes ellenfelét mutatják be:

„(István) után Pétert koronázták királlyá. Bár neki az ország előkelői valamennyien esküvel fogadtak hűséget, Aba nádorispán Pétert elűzvé, mind a királyi koronát, mind a királyi udvart magának bitorolta. Amíg ő uralkodott, egyik vér a másikat érte, amint a próféta mondja, azaz bűn bűnre halmozódott. A nagybójt szent napjaiban ugyanis tisztos embereket — mindahányan voltak, tanácsabelit — füttykössel és doronggal úgy merészelt agyonveretni, mint a jószágot, vagy lélek nélküli barmokat. Miután Marosvárra, Szent Gellért püspök székhelyére ment a hűsvéti szentség vételére, az Úr feltámadásának napján előkelőket és püspököket küldött a szent főpásztorhoz, hívni kezdte Szent Gellértet, hogy az ő keze helyezze fejére az ország koronáját. Amikor ő ellenkezett és nem akart jönni, a jelenlevő püspökök koronázták meg, nagy pompával, és a nép meg a papság kíséretében a templomba vezették. Am az Isten embere, akit eltöltött a Szent Lélek . . . a szószékre lépve rettenthetetlenül fenýítetni kezdte kegyetlensége miatt a királyt: „A szent bőjt megtartása a vétkeseknek bűnbocsánatra, az igazaknak jutalomra adatott, de te, király, kardod öldöklésével mocskoltad be, tőlem pedig elragadtad atya nevetem, mert íme, ma nélkülözöm kell édes fiaimat. Nem érdemelsz hát e napon semmi bűnbocsánatot. Mivel pedig Krisztusért készen állok a halálra, megmondom a jövendőt. Íme, az elkövetkező harmadik évben le fog rád csapni a megtorlás kardja, amely elveszi majd tőled hitszegéssel szerzett királyi hatalmadat.”¹⁵

A nagyobb Gellért-legenda bemutatott részlete Abának és híveinek „mentésére” nem hoz fel semmit, és Péter elűzését semmivel sem motiválja. Ebben a dologban még annyit sem tesz, mint az Aba iránt más tekintetben szintén ellenséges *Annales Altahenses* vagy a magyar krónika, amely nyíltan osztályszempontból gyűlölködik Aba ellen. A legendaszerző magatartásának több fontos oka is lehetett.

Az a hír, hogy Abát és híveit a pápa anathémával sújtotta, hosszú ideig éreztette hatását a királynak és támogatóinak a hazai egyházi körökben való

¹³ TRILLMICH—BUCHNER, id. kiad. 678 és 686.

¹⁴ GOMBOS, *Catalogus fontium* . . . 2466.

¹⁵ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Edendo operi praefuit SZENTPÉTERY, E. Bp. 1937—38. röv. SRH II. 500.

megítélésére. Magának a kiközösítés tényének az ismeretét itthon fenntartotta a krónikának erre vonatkozó adata,¹⁶ amelyet az Altaichi Évkönyvből merített.

A legenda a pápai anathémát említés nélkül hagyja, bár a krónikából a hírt ismernie kellett. Mégis két dolog miatt ítelteti el Gellérttel Aba Sámuel: az urak elpusztíttatásáért és Péter trónfosztásáért. Ez utóbbi volt a római kiközösítés jogcíme is. A legenda Gellérttel kb. Aba kiközösítését végeztette el, amikor a szent püspökkel megtagadatta a királytól az ünnep alkalmával a (legalább szentelmény-jellegű) koronázást, valamint a bűnbocsánatot, és ezt az utóbbit, mint megyés főpáasztorral a székesegyházban ünnepélyesen ki is hirdettette. A legendaszerző tehát Gellért ilyen szerepeltetésével mintegy pótolta a pápai átok hírének mellőzését. Erre az eljárásra jó oka volt, ahogyan az alábbiakban ki is fog tűnni.

A legendában Gellért halált megvető bátorságának hangsúlyozása kétségtelenül püspöktársainak elvtelenségét és Aba iránti szolgálalkúságát emeli ki, sőt Aba cinkosaivá is bélyegzi őket. A legenda ábrázolása a pápai anathéma elhallgatásával egyáltalán nem enyhített Aba megítélésének szigorúságán, mert a neki tulajdonított vétkekért a legenda szerint a vértanú püspök de facto kiközösítette, és Gellért próféciája a feloldozást nem nyert bűnös kiközösítési ítéletének végrehajtását (vagyis uralmának elvesztését) is megjövendölte.

Azonban pontosan itt vetődik fel Gellért tényleges szerepe és a legenda előadásának szavahihetősége.

Elsősorban az Altaichi Évkönyv szerint, de még a Gellért-legenda alapján is szerfelett kétséges ti., fellépett-e egyáltalán valaki Aba ellen az akkori magyar püspöki kar tagjai közül, pl. akár maga Gellért? Legendájának előadása Gellért állítólagos kivételével a hazai püspököknek Aba iránti hűségét tanúsítja.

Az Annales jól ismert szövege szerint továbbá 1041-re, azaz rövid három év alatt, Péterrel, a Szent István utódjelölése alapján trónra jutott királlyal meghasonlott mind Gizella, István özvegye, mind pedig az egész hazai vezető réteg. Péter Gizellával szemben kíméletlen kincstári szempontokat érvényesített: „minden jószágától megfosztotta. Előbb birtokait (praedia) vette el erővel, amelyeket férjétől még annak életében kapott, majd pénzét, amely külön volt neki, és esküvére kényszerítette, hogy a maradékból sem ad senkinek az ő engedelmé nélkül”. Péter ezután az özvegyet szabályosan internálta.¹⁷

Az évkönyv a továbbiakban Péterrel szemben a magyar urak eljárását a hűbérjog szempontjából gáncsolhatatlannak, egyenesen kifogástalannak írja le, amire egészében még Istvánnak tett esküjük kötelezte őket. Gizella ui. eszerint

„összehívta az ország előkelőit és emlékeztette őket neki tett esküjükre. Ők az irgalmasságtól vezetettve, azt tanácsolták a királynak (Péternek), hagyja abba az igazságtalanságot, hogy ne essenek mindannyian vele együtt siralmas esküszegésbe. Holott gyakran figyelmeztették, rosszakarata és gonoszsága mégis végig kitartott makaosságában. Végül tudtára adták, hogy *nem akarnak esküszegők lenni és elpártolnak tőle*, ha a matrónának nem adja meg, ami az övé. Mivel azután mindezt semmibe vette, és mit sem szívelt meg abból, amit mondtak neki, Isten kegyelméből elérkezett az ideje annak, hogy véget érjen elvetemültsége . . . mivel sehogyan sem hajlott a szavukra és erről egyetlen szót sem tartott

¹⁶ SRH I. 331

¹⁷ *Annales Altahenses* ad 1041. Id. kiad. 24

érdemesnek még csak meghallgatni sem. Ennek láttán az ország előkelői egyetértve elhatározták, hogy megölik (Péter) egyik hűbéresét (quendam illi fidelem), Budót, mindezeknek a gazzágoknak az értelmi szerzőjét, akinek tanácsára (a király) tett mindent, mint-hogy szándékának teljesen megfelelt. Ezért a királyhoz menve, állhatatosan követelték kiadatását halálbüntetés céljából, mint mindannyiuk közellenségéét, aki országának és honfitársainak vesztére tör (quasi omnium illorum hostem comunem, qui terrae suae et comprovincialium, tractaverit perniciem) . . . Megragadván őt, darabokra tépve ölték meg és két kisgyermekének a szemét vájták ki. Ezért a király nagyon megrémült és még azon az éjen kevesedmagával bajor földre menekült . . . A magyarok pedig, amint látták, hogy elmenekült, új királyt állítottak. Obo volt a neve, és ahogyan a királyokat szokás, hamarosan felszentelték . . . Ez a király tehát zsinati tanácskozást tartván, a püspökök és előkelők együttes elhatározása alapján mindazoknak a törvényeknek a megsemmisítését rendelte el, amelyeket Péter törvénytelenül, önkényének megfelelően hozott, és két erőszakkal elvett püspökséget (Aba) vissza akart adni a főpásztoroknak. Mivel azonban másokat szenteltek fel, ezt az ügyet fenntartotta a római pápa döntésének (. . . rex idem habito sinodico concilio cum communi episcoporum et principum consilio omnia decreta rescindi statuit, quae Petrus iniuste secundum libitum suum disposuit, et episcopis duobus pontificia vi sublata reddere voluit, sed quia alii ordinati erant, hoc Romani praesulis iudicio reservandum censuit . . .)¹⁸

Hosszan kellett idézni a gyakran elemzett, ismert szöveget, mert fontos tanulságai mostanában kevés figyelemben részesülnek. Vitathatatlanul 11. századi bajor kútfő szavai ezek, fontosságukon az sem változtat, ha voltaképpen magyar eredetű tradíción alapulnak. Ez csak fokozhatja jelentőségüket. Ám Péter bukásának és Aba trónra kerülésének végtére is német forrásban fenntartott előadását olvashatjuk az idézetekben és az altaichi bencés az egészszel azonosította magát, informátorának kilétére való tekintet nélkül. Mivel a szerző a mű egyéb helyein Aba elszánt ellenfelének mutatkozik, előadása egészében Abára vonatkozó birodalmi álláspont részét közvetíti 1041-nél is. Az ennél az évnél olvasható, méltányoló megítélést az évkönyvíró minden esetre jól be tudta építeni abba a rendkívül kedvezőtlen összképbe, amelyet Abáról nyújtott.

Az 1041. évi bejegyzés bemutatott szövege igazában az Abát uralomra jutató mozgalom védőbeszédének is tekinthető. A magyar előkelők fellépését a hűbérjog szempontjából egyenesen példásnak mutatja be, amely a király iránti hűséget hajszálnyira sem sérti. A hűbéres lázadásának alapmozzanata, a hűbérúr személye elleni támadás az előadásból teljesen hiányzik, nem az ő életére és testi épségére törnek, hanem gonosz tanácsosáéra. Budót, a magyar előkelők nem gyilkolják meg, hanem halálra ítélik („ad paenam mortis”), olyan tényálladék alapján, amelyre bármelyik középkori törvénykönyv (Istváné is, Kálmáné is) halálbüntetést állapít meg: mint közellenséget, aki „terrae suae et comprovincialium perniciem” törekszik. A magyar urak ezt megelőzően, a hűbérjognak teljesen megfelelően, urukat többszörösen figyelmeztetik, és a hűbérviszony megszüntetésével, magára hagyással fenyegetik, mert nem akarnak büntársai lenni az esküszegésben. Ez utóbbi olyan eljárás, amelyre a hűbérurak és uralkodók vazallusaikat a Karoling-kor óta fel szokták hatalmazni, mint kívülállókkal szembeni kötelezettségvállalásuk szankciójára. Az évkönyv szerint Péter Budo sorsán megrettenve menekül el, de nem a személyét érintő fenyegetés miatt. A királyra alattvalói nem emeltek kezét. Péter ugyan egyenileg veszélyeztetve érezte magát, de épsége elleni, közvetlen alattvalói támadásról az évkönyv nem ad hírt. Ez pedig a dolog jogi megítélésénél

¹⁸ *Annales Altahenses* ad 1041. Id kiad. 25—26.

sokat nyom a latban. A szöveg szerint tehát a magyarok nem űzték el a királyt, hanem távozásával ő hagyta magukra alattvalóit, ami az uralkodói kötelességek nyilvánvaló megsértése.

Aba trónra léptének törvényessége szempontjából perdöntő körülmény, hogy ő — az Annales szerint — nem elkergetett király uralmát kaparintotta meg, hanem magukra hagyott alattvalók választottak maguknak király nem-létében mindenképpen szükséges, új uralkodót, aki nélkül állam a 11. században egyszerűen elképzelhetetlen volt.

Péter intézkedéseinek mérlegét az annalista azzal a visszatekintő összegezéssel vonja meg, hogy törvénytelenül önkényes törvényeket hozott, ezeket Aba a püspökök és előkelők „commune consilium”-a alapján semmisíti meg és Róma végleges döntése elé terjeszti a Péter által elűzött püspökök ügyét.

Ha csak a közölt hírek vizsgálatánál maradunk, az Annalesből világosan kitűnik, hogy Péterrel az István-kori püspöki kar is konfliktusba került: három év alatt két püspököt váltott le. Aba trónra juttatása és Péter intézkedéseinek megsemmisítése szintén a püspöki kar közreműködésével történt, anélkül, hogy a forrás bármelyik püspöknek, pl. Gellértnek az ellenkezését vagy Péter melletti kiállítását említene.

Feltűnő Aba király magatartása a kánoni szempontból megzavart jogrend helyreállításánál: nem maga állítja helyre a Péter által felbolygatott, eredeti állapotot, hanem — kifogástalanul egyházas módon — Rómához fordul. Az egyházjogász csak elismeréssel vehette tudomásul akármelyik középkori uralkodó ilyen eljárását. Aba és a püspöki kar viszonya az évkönyv szerint zavarosan együttműködéssel indult. Péter bukását, a magyar előkelők magatartását és Aba uralomra kerülését az annalista hűbérjogi tekintetben minden esetre kifogástalannak és törvényesnek írja le.

Ez az előadás a jogi minősítés szempontjából határozottan nem azonos azzal, amit az Annales 1044. évi adata mond a magyarokról a pápai kiközösítés és az uralkodók elleni lázadás dolgában, és azzal sem, hogy Herimannus 1041. évi bejegyzése szerint „a hitszegő magyarok meg akarták ölni Péter királyukat, holmi Ovo-t téve királlyá”.¹⁹

Az Annales két megjegyzése közti összhang hiánya annál nagyobb nyomatókot ad az 1041. évi adat beállításának és jogossá teheti azt a következtetést, hogy az évkönyvíró itt magyar informátor tájékoztatását fogadta el és öltöztette hűbérjogi formájú gondolatmenetbe. Érvelése végül Aba és a magyar előkelők „rézigagságának” elismerése mellett is III. Henrik irgalmának magasztalásába torkolt, mint aki kegyelmébe fogadta az ellene szintén vétkes, méltatlan Pétert. Az 1044. évi feljegyzés azután az Abára és híveire sújtó istenítélet és pápai anathéma megörökítésével igazolja Péter császár-pártfogolta ügyét, aki legalább Henrikkel szemben elkövetett bűneiből megtért. Mindez a Péter iránti 1041. évi hazai felháborodás rajzának hitelét csak növeli. A felháborodás és ellenszenv akkora volt, hogy 1042-ben — Herimannus idézett adata szerint — Henrik az általa ideiglenesen megszállt országrész uraival sem volt képes Péter uralmát elfogadtatni („cum Petrum recipere nollent”), hanem másra bízta a kormányzást.

Az évkönyvíró Péter ‚bűnös’ vagy ‚megtért’ mivoltát jól felismerhetően mindenkor a birodalomhoz való viszony alapján ítélte meg.

¹⁹ TRILLMICH—BUCHNER, id. kiad. 674.

Van azután az Annalesnak a ménfői csata leírásában olyan adata, amely a továbbiak szempontjából nagyon fontos. Ez Pauler Gyula értelmező fordításában így hangzik: „Igen sok magyar püspök, pap, főúr fogságba jutott”.²⁰ Ez a hír határozottan azt mutatja, hogy Abával káplánjai és a püspökök bukásáig — legalábbis nyíltan — nem szakítottak, hanem a ménfői csatába is elkísérték. Gellért Abával való szembefordulásáról és Péter mellé állásáról itt sem tudunk meg semmit. Egészen másra kell azonban következtetnünk.

A pápai anathéma ti. az 1044. évi bejegyzés szerint mindazokat sújtotta, akik „regem suum dehonestarant”. Az évkönyv 1041—42—43—44. évi feljegyzéseit összefüggésükben olvasva, azt kell mondanunk, hogy ez a fenyíték értelemszerűen vonatkozott mindazokra a magyarországi püspökökre is, akik részeseek voltak például Péter törvényeinek megsemmisítésében. A hazai püspököknek azonban legalább egy része a kiközösítést nem vonatkoztatta magára, hiszen Aba oldalán a ménfői csatába püspökök is vettek részt! Gellért életrajzírójának ebben a helyzetben feltétlenül nagy gondot kellett fordítania annak igazolására, hogy hőse nem tartozott Aba pápailag kiközösített támogatói és az anathémával sújtott püspökök közé. Gellért szent hírét súlyosan veszélyeztette volna még az a pusztta gyanú is, hogy őt szintén érinti a Péter megbuktatóira kimondott pápai átok. A legendaíró ennek ügyesen elébe vágott. — Meg sem említette Péter megbuktatóinak pápai kiközösítését, a püspökkel az uralkodót nyilvános bűnösneként kezelte és vétkei közt szemére hányatta az egyébként elhallgatott pápai anathéma okát: a királyi hatalom hitszegő bitorlását, isteni büntetésnek nyilvánítva az Aba vesztét okozó, majdani hadjáratot.

A legendaíró ezt még azon az áron is megtette, hogy hősének püspöktársait a középkori olvasó előtt Aba bűntársainak tüntette fel. Gellért hősies magatartásának benyomását a többi főpap gyávasága, sőt cinkossága csak fokozhatta. Aba iránti viszonylagos megértést, vagy csak némi méltányosságot is annál kevésbé lehetett elvárni a legendaírótól, hiszen Gellértről a pápai kiközösítés gyanújának a lehetőségét is el kellett hárítania. A nagyobb legenda szerzője ui. forrásának, a krónikának előadásából feltétlenül tudott Péter ellenfeleinek pápai kiközösítéséről.

A legenda tanulságos módon használta fel és alakította át a krónikának (még tárgyalandó) elbeszélését. Lássuk tehát, hogyan oldotta meg a legenda-szerző a pápai anathéma által támasztott nehézséget, hogyan változott Aba és Gellért viszonyának ábrázolása a krónikában és a püspök két legendájában.

Az egyik érdekes jelenség a király Gellért általi megrovásának legendabeli időponteltolódása. A krónika Gellért fellépését ugyanannak az évnek az eseményeként adja elő, mint amelyben a ménfői csatát is leírja, a nagyobb és a kisebb legenda pedig „a jövő év harmadik évre” jósoltatja vele Abának a bosszúló támadást. A krónika tehát 1044., a nagyobb és kisebb legenda ellenben 1042. húsvétjára keltezi Gellért próféciáját. Fontos az is, miért rovatja meg a három forrás a püspökkel a királyt, és milyen büntetést helyeztet kilátásba neki. A krónika az előkelők lekaszabolásának okaként összeesküvésüket jelöli meg, a király parancsára való megöletésükről azt jegyzi meg, hogy gyónás és a halálra való készület nélkül pusztították el őket. A püspök ezért és nem egyéb-

²⁰ „episcopi, capellani, principes alii quamplures retrahuntur”. *Annales Altahenses* ad 1044. Id. kiad. 37. A fordítás: PAULER Gy.: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. Bp. 1899² I. 88.

ért „róttá meg kánoni szigorral a királyt”. A két legenda ezzel szemben az összeesküvést szóvá sem teszi, megöletésüket már ezzel sokkal súlyosabban minősíti, mint a krónika és az utóbbiban három szóval említett „kánoni szigorú megrovást” lendületes vádbeszéddé kerekíti Gellért száján. A Gellért-életrajzok szerint továbbá hősiük a mérszárláson kívül olyasmit is Aba szemére lobbantott, amit a krónikában Gellért szóvá sem tett: Péter királyságának esküszegő bitorlását, az alattvalói lázadást!

A püspök által felrótt bűnlajstrom bővülésének arányában a jövendőlt büntetés is fokozatosan súlyosbodik: a krónika szerint a püspök Abának „megjövendőlte, hogy veszedelem vár rá”, vagyis a büntetést nem részletezi. A nagyobb legendában a prófécia szerint a megtorló kard „elveszi tőled az általad hitzegéssel szerzett királyi hatalmat”, a kisebb legenda szerint pedig ugyanez a kard „elveszi tőled a hitvány esküszegés álnokságával szerzett királyi hatalmat és életedet (tibi regnum fraude nequam periurii adquisitum et vitam)”.²¹

Szövegkritikai megfontolások alapján is bizonyos, hogy a krónika forrása volt a nagyobb legenda törzsszövegének, ez utóbbi törzsszöveg pedig alapja a kisebb legenda előadásának.

A szövegleszarmazás említett útjának a három forrásban lépésről lépésre megfellelly Gellért és Aba viszonyának az ábrázolása is, mégpedig abban az értelemben, hogy Gellért Abával való szembeszállásának kezdete korábbi időpontra tolódik, Aba vád tárgyává tett cselekményeinek száma nő, minősítésük egyre szigorúbb, és az értük kilátásba helyezett büntetés pedig ennek arányában súlyosbodik. A legendaíró Aba tetteinek olyan bírása, aki szemmel láthatóan gyűjti a király „vétkéit”, nincs tekintettel az „enyhítő körülményekre”, az előírható súlyosabb büntetést szabja ki és hősét, Gellértet, igyekszik minél korábbi időpontban kivonni Aba veszélyes, kiközösített társaságából. A középkori történetíró „bírói elfogultságának” világos esetével van dolgunk.

Annak felismerése, hogyan és milyen szempont szerint alakította át a legendaszerző Aba és Gellért kapcsolatának krónikabeli ábrázolását, útmutatást is ad állításai hitelének megítéléséhez. Eszerint ui. a Gellért-életrajzok beállításából korántsem szabad Gellért hajthatatlan Péter melletti és Aba elleni álláspontjára következtetni, hanem legfeljebb a legendaíróra, de az övére is csak megszorítással. Ő ui. olyan helyzetben volt, hogy kénytelen volt hősét a megismert módon beállítani. Gellért szentségének híret ti. beárnyékolta volna még az a pusztá lehetőség vagy gyanú is, hogy együttműködött az anathémával sújtott Abával és büntársaival. A legendaírónak ezt a gyanút egyszerűen ki kellett zárnia, Gellértet eleve mentesítenie. Dolga azonban annál nehezebb volt, mert Aba és a hazai püspöki kar együttműködéséről, Péter törvényeinek megsemmisítésében való „cinkosságukról”, meg a kiközösítésről világosan hírt adott az *Annales Altahenses* és a krónika, azaz köztudott dolgokról volt szó! Hősét a gyanútól ezért csak akként „tisztázhatta”, hogy egyszerűen kiemelte a főpaptársai közül, akik Aba mellett foglaltak állást, és szembefordította velük. Általánosságban ui. képtelenség lett volna tagadni a magyar püspökök itthon

²¹ A krónika előadása: SRH I. 329—330. a nagyobb legendáé SRH II. 500, a kisebbé II. 476. A három forrás kronológiájára és egymáshoz való viszonyára nézve HORVÁTH János megállapításait követem: *A Gellért-legendák forrásértéke*. MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 13(1958) 62—80. és uő.: *A Gellért-legendák keletkezése és kora*. Középkori kútfőink kritikus kérdései. (*Memoria Saeculorum Hungariae* I.) Bp. 1974. 147—163. Az ő fejtegetését a krónika elsőbbsége mellett újabb szövegkritikai érvekkel igyekeztem támogatni: *Századok* 1978. 247—248.

is, külföldön is jól ismert magatartását. Gellértnek, mint szentnek dicséretes kivétellé kellett válnia, és Abát kifejezetten el kellett marasztalnia az alattvalói lázadás ama hitszegésében is, amely jogcímül szolgált a római anathémához.

A legenda ezek szerint Gellért ábrázolásánál az egyetlen lehetséges kiutat választotta. Ilyen módon azt sem tekinthetjük kizártnak, hogy a legenda beállítására talán írójának személyes meggyőződését sem tükrözi híven, hanem vállalt szerepe, a szent megírandó életrajzának követelményei készítették a megismert eljárásra.

A legendaszerző tendenciáját ismerve, fokozott óvatosságot kell tanúsítani olyan további következtetések vonásánál, amelyek azon alapulnak, hogy a legendáiról alighanem forrásul használta hősének *Deliberatio*... című munkáját.²² Különösen jelentősnek tűnhet, milyen szavakkal biztatja a legenda szerint Gellért a vonakodó tolmácsot, hogy fordítsa magyarra Abát kárhóztató szózatát: „Félj az Istentől, tiszteljed a királyt, add hát elő atyai szavaimat”.²³ Mármost Gellért a *Deliberatio*ban szintén idézi ugyanezeket a bibliából való (vö. 1 Pet 2,17) szavakat a következő szövegkörnyezetben:

„Elhomályosult, mondja a biblia, az ő oktalan szívük» (Rom 1,21), nincs ostobább dolog, mint az ördögöt Isten elé helyezni, a testieket a lelkiek elé, a királyi süveget kézben markolászni, és Krisztus igéin taposni. Ó, szörnyűség! Gyakran látni ilyesmit. »Féljetek az Istentől és tiszteljétek a királyt«, mondja a biblia. Az Isten félelme és a király szeretete közt nem kicsi a különbség. Holott mégis a királyt félik, aki holta után csak féregnek és rothadásnak nevezhető, s a herceget tisztelik igen könnyelműen az isteni rendelés és törvény ellen, amelyet a Szent Lélek adott elő kincseiből.

Ó, hazugsága a világnak és esztelensége a földnek többre tartani az embert, a dögletes poloskabűzt, mint Azt, Aki által a királyok uralkodnak és megkülönböztetik, mi a helyes... Királynak azonban igazság szerint senki sem mondható, csak az, aki szolgálja az Istennek maga is. A biblia szerint »Isten kezében van a király szíve« (Prov. 21,1) mármint az Isten szolgájáé, aki az erények felé kormányozza magát, és nem a bűnökhez, az örök életre és nem a pokolra, Isten dicsőségére és nem a világ magasztalására. Azok azonban, akik csak azért királykodnak, hogy az legyen a nevük, hogy a népet zabálják, hogy az adókat hajhásszák, önmagukat dicsőítsék és az üres hírnév érdekében megtegyék az e világ vágya szerint való többi, bizony nem királyok azok, hanem felforgatók!... Ó azonban, Aki a nép bűnei miatt képmutató embert tart uralmon, egyelőre hagyja hatalmaskodni az efféléket, miként hajdan is engedett sok gyalázatosat és isteni felségével szembe szegülőt. Mostanában mégis hízelgésből Isten szolgáinak neveznek néhányat... De nem kell az ilyesmit csodálatosnak tartani, amikor Nabukodonozor királyt is Isten szolgájának nevezte Őfelsége (Jer 43,10) holott mindenekelőtt az ördög szolgája volt. Mivel pedig ilyeneket művelnek, semhogy inkább titkolnák, az aljanép egész hada ellenünk fog uszuli...»²⁴

A Gellért-legendája írója minden biztonnyal a *Deliberatio* bemutatott sorainak ismeretében dolgozott és az idézett utolsó mondat alapján jövedöltethette meg vele a Vata-felkelést is.²⁵

Ennek a körülménynek a megállapítása könnyen csábíthat arra a feltevésre, hogy a legendaszerző *Deliberatiót* felhasználó és alkalmazó eljárása egyszer-

²² A szakirodalom erre vonatkozó hivatkozásait ismerteti KRISTÓ Gy., *Megjegyzések az ún. pogányláadások kora történetéhez*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica. tom. 18. Szeged, 1965. 29. 175. jegyz.

²³ „Deum time, regem honora, verba paterna prode”. SRH II. 500.

²⁴ A fordított szöveg latinul: Gerardi Moresenae Ecclesiae sev Csanadiensis Episcopi *Deliberatio supra hymnum trium puerorum*. Edidit G. SILAGI. Turnholti, 1978. 157—158.

²⁵ SRH II. 500. — A legenda Aba-ábrázolásának Gellért hiteles véleményeként való elfogadása és a *Deliberatio*ban kárhóztató királynak Abával való azonosítása azután azt eredményezte, hogy az utóbbi évtizedek szakirodalmában Szent Gellért Péter rendíthetetlen hívének és Aba kérelhetetlen ellenfelének szerepét kapta, Aba pedig „pogány

mind hitelesen értelmezi Gellért álláspontját is. Ilyen alapon a Gellért művében kérelhetetlenül bírált, de név szerint nem említett királyt Abával kellene azonosítani.²⁶

Alapvető tény azonban, hogy a *Deliberatio* nem nevezi meg a kárhozott királyt. Ezért az Abával való azonosítás valószínűsége, amelyet a legendairó eljárása sugalmaz, éppen a legendaszerző módszerének ellenőrizhetőségétől függ.

A legenda Aba Sámuel és Gellért püspök-társait — ahogyan ez a krónikával való összehasonlításból jól megállapítható — bűnbakká tette, mégpedig alighanem azért, hogy a legenda hőse kétséget kizáróan mentesüljön a Péter lázadó alattvalóra sújtó kiközösítés gyanújától. A legendaszerzőnek a krónika felhasználásánál felismert, ilyen forráskezelő eljárása alapján azt kell mondanunk, hogy aligha dolgozta fel ettől eltérő céllal és módszerrel másik valószínű forrását, a *Deliberatiót* is. A krónika híreinél alkalmazott módszere nem ébreszt bizalmat a *Deliberatio* feldolgozásánál követett eljárása iránt sem. Ezért Abának és a *Deliberatio*ban bíralt uralkodónak az azonosítása — legalábbis újabb, pozitív bizonyíték felmerüléséig — nem fogadható el, mert ez az azonosítás az eddig rendelkezésre álló érvek szerint nem magának Szent Gellértnek, hanem csak életrajzírójának tulajdonítható.

Az *Annales Altahenses* alapján Abának Gellérttel való állítólagos ellentéte mindenképpen kétes, az pedig szinte bizonyos, hogy a király a pápaság iránt legalább trónraléptekor kifogástalanul egyházas magatartást tanúsított, a magyarországi püspökökkel meg éppen mindvégig együttműködött. Aba bukásához hozzájárulhatott az is, hogy ellene és hívei ellen Péter védelmének címén Henriknek sikerült pápai kiközösítés alakjában felhasználni azokat a kánonokat, amelyek az egyházi jog támogatásában részesítették a királyokat és hűbérurakat alattvalóikkal és vazallsaikkal szemben. Hadjáratait így Henrik szent háború jellegével ruházhatta fel. A Gellért-legenda eljárása fontos példája annak, milyen sokáig és hogyan befolyásolta a világosan politikai fogantatású anathéma az utókornak Abáról alkotott véleményét is. Nagyon érdekes körülmény azonban, hogy a Gellért-legenda nem árulja el, kié is az Abára sújtó kard, hanem elhallgatja, hogy Henrik forgatja!

Az Altaichi Évkönyv Abára vonatkozó híreinek előtérbe állítása, valamint a király és a magyar püspökök viszonyának ezen az alapon való vizsgálata új szempontokat adhat annak a társadalmi ideológiának az elemzéséhez és legalább egyik forrásának felismeréséhez, amelyet a krónika tulajdonít a kiközösített uralkodónak.

célzatú, egyházellenes . . . politikát folytató” uralkodóvá minősült át, „sőt az is felmerült, hogy talán az eretnekekkel is szoros kapcsolatban állt.” KRISTÓ, 22. jegyz.-ben i. m. 29—33. és uő.: XI—XIII. századi epikánk és az Árpád-kori írásos hagyomány. Ethnographia 83(1972) 54. Az idézet innen való.

²⁶ Ezt az azonosítást támogathatná az a körülmény, hogy a *Deliberatio* régi kiadása (Albae Carolinae, 1790. ed. J. comes de BATHYAN) a kézirat alapján rövid lapszéli címetek közöl, amelyek összefoglalják a mű egy-egy részletének tartalmát. Az egyik ilyen lapszéli jegyzet szerint a munka egyik helyén „Tempora Ovonis describuntur” (98 l.). A 12. századi kódexet azonban SILAGI megállapítása szerint 15. századi kéz látta el ezekkel a jegyzetekkel, készítójük Johann Grünwalder püspök (1392—1452) egyik barátja volt. (SILAGI, G., *Untersuchungen zur Deliberatio supra hymnum trium puerorum des Gerhard von Csanád*. München, 1967. Münchener Beiträge zur Mediävistik und Renaissance-Forschung 1. 15. 3. jegyz.) A „Tempora Ovonis describuntur”-t tehát nem lehet elfogadni a szöveg egykorú, hiteles magyarázatának, mert legfeljebb humanizmus-kori kombináció.